

Dietrich Bonhoeffer

Börtönlevelek

Fogságban írt levelek és feljegyzések

Szerkesztette: Eberhard Bethge

Harmat – Luther
Budapest, 2023

A mű eredeti címe:
Widerstand und Ergebung: Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft
Hrsg.von Eberhard Bethge.

Fordította: Boros Attila
Szakmai lektor: Fónagy Miklós

© 1987 by Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh,
in der Verlagsgruppe Random House GmbH, München
Hungarian edition © Harmat Kiadói Alapítvány, 1999.

Hungarian translation © Boros Attila, 1999
All rights reserved. Minden jog fenntartva.

Első kiadás 1999
Ötödik utánnomás 2023

Ahol másképp nem jelöltük,
a bibliai idézeteket a revideált Károli fordításból vettük át.

Előszó

Fogságának első másfél esztendejét Dietrich Bonhoeffer a Berlin-Tegeli katonai fegyházban töltötte. Ez az időszak 1943. április 5-től 1944. október 8-ig tartott, s a kezdeti nehézségek leküzdése után lehetősége nyílt arra, hogy szüleinek leveleket írjon. A könyv első részében ezekből a levelekből olvasható válogatás. A leveleket a börtöncenzor és a nyomozást irányító dr. Roeder is elolvasta, s ez a körülmény nyilvánvalóan kihatott a tartalmukra. Mégis inkább a család megnyugtatásának szándéka cseng ki belőlük.

Fél év elteltével azonban Bonhoeffernek már olyan jó barátai voltak az őrk és a szanitécek között, hogy kiterjedt levelezésbe kezdhetett – többek között e kötet szerkesztőjével is. Már csak bizonyos óvintézkedéseket kellett betartania. Rejtjelezni kellett minden utalást, amely veszélyben forgó személyekre, az ellenállási harc eseményeire vagy a vizsgálati eljárásra vonatkozott. A lényeg, hogy folytatódhatott a párbeszéd egészen addig, amíg a július 20-i Hitler-ellenes merénylet kudarca és a zossenai akták (dokumentumok, naplók, a többek között Canaris, Oster, Hans von Dohnanyi körében működő ellenállókra vonatkozó terhelő bizonyítékok) 1944. szeptemberi megtalálása után át nem vitték Bonhoeffert a Prinz-Albrecht-Strasse-i Gestapo-börtönbe. Sajnos ekkor, valamint e kötet szerkesztőjének 1944. októberi letartóztatása után óvatosságból megsemmisítésre kerültek azok a levelek, amelyeket Bonhoeffer a tegeli börtönből az utolsó hónapokban küldött. A többi levél már biztonságos helyen volt. Közülük válogattuk e kötet második részét. Dietrich Bonhoeffer itt idegen szemektől rejtve, idegen megfontolásoktól mentesen szól élményeiről, gondolatairól és érzéseiről.

Bonhoeffer különböző írásműveken dolgozott a börtönben, s leveleivel együtt ezekből is küldött részleteket: imádságokat, költeményeket, eszmefuttatásokat. A fogházban szerzett tapasztalatairól írt rövid „Beszámoló”-t nagybátyjának, von Hase tábornoknak szánta, aki akkoriban Berlin városparancsnoka volt.

E lapok olvastán tanúi lehetünk annak, ahogyan egy fölényes szellemiségű, ám érző szívű ember minden ízében átéli a fogság tapasztalatát, s legbensőbb élményeit megkapó egységbe ötvözi a rohanó világeseményekkel. Amikor a július 20-i merénylet meghiúsulásáról tudomást szerrez, és immár a biztos halállal számol, akkor keletkezik ennek az egységnek legmegrázóbb összegzése: az 1944. július 21-én kelt levél, s az „Állomások a szabadság felé vezető úton” című költemény. A közügyekért való felelősségvállalást a kudarc rettenetes megrázkódtatása nyomán egy új, töretlen felelősségvállalás váltja fel: a következmények és a kettőzött fájdalmak elhordozásának elfogadása. Az utókor jobban megítélheti majd, hogy ez a második felelősségvállalás annál inkább igazolta az elsőt, s a romolhatatlan örökség pecsétjét ütötte arra. Ez az örökség szunnyadhat, ám nem megy veszendőbe.

A Prinz-Albrecht-Strassé-ban már erősen korlátozták a fogvatartottakkal való érintkezést. A teljhatalmú felügyelők kénye-kedvén múlt, hogy a börtön falai mögül kijuthat-e valami – egy-egy üdvözlés, egy-egy kérdés –, vagy bejuthat-e oda bármilyen létfontosságú dolog. A család egy napon döbbenetesen értesült arról, hogy Dietrich eltűnt. Hogy hová, arra nézve minden felvilágosítást megtagadott a Gestapo. Ez februárban történt. Csak jóval a katasztrófa után, 1945 nyarán tudtuk meg, hogy előbb Buchenwaldba, majd Schönbergbe, s végül Flossenbürgbe vitték. S lassan az is napvilágra került, hogy mi történt ama sötét napon, 1945. április 9-én.

A kötet élén, a börtönből küldött leveleket és egyéb írásokat megelőzve a „Tíz év múlva” című feljegyzés áll. Ezt 1942–43 telén írta Bonhoeffer, néhány barátjának szánta karácsonyi ajándéknak. Akkor már tudni lehetett – leginkább a Hans von Dohnanyi által kapott figyelmeztetésekből –, hogy az Állambiztonsági Főhivatal letartóztatásokra készül, s ehhez már javában gyűjti a bizonyító anyagot. Ez az írás cserepek és szarufák közé dugva maradt fenn házkutatások és bombázások közepette, hogy tanúságot tehesen arról a lelkeségről, amely előbb a cselekvés, majd pedig a szenvedés vállalását mozgatta.

Eberhard Bethge

Megjegyzések a magyar kiadáshoz

A magyar kiadás a Chr. Kaiser Verlag 1997-es, 16. kiadása alapján készült.

A német könyvhöz hasonlóan igyekeztünk valamit megőrizni és visszaadni az eredeti levelezés formájából. A kihagyásokat és magyarázó betoldásokat szögletes zárójelbe tettük. Megtartottuk a nevek és néhány szó rövidítését, a dátumok formáját, az ígehelyek alakját, a görög szavak írásmódját, és igyekeztünk minél kevesebb, csak a legszükségesebb lábjegyzettel megszakítani az olvasás menetét.

Az Evangélikus Egyház Sajtóosztálya 1988-ban megjelentetett egy kis kötetet: *Válogatás Bonhoeffer legismertebb műveiből*, amely a *Widerstand und Ergebung*-ből részleteket közöl, többek között négy vers avatott fordítását is. Jelen kötetünk fiatal fordítója azonban vállalkozott a versek átültetésére is, és a szerkesztő örömmel látta, milyen értékes alkotások születtek. Hadd gazdagítsák ezek a versfordítások a magyar nyelvű istenes versek tárházát.

Néhány adat a levelek és feljegyzések keletkezésének körülményeiről: Bonhoeffer tíznaponta írhatott a szüleinek egy ív levélpapírosra, és minden sorát átnézte a cenzor. Néhány levelének a piszkozata is fennmaradt, ebből látszik, milyen alaposan megfontolt minden mondatot, hogy aggódó szüleit (édesanyja 67, édesapja 75 éves volt ekkor) a lehető legjobban megnyugtassa.

A baráthoz, Eberhard Bethgéhez letartóztatása után fél évvel írt először, amikor már voltak olyan barátai az örök között, akik hajlandóak voltak a leveleket kicsempészni. 1943 novemberére és 1944 augusztusa között mintegy 200 sűrűn teleírt oldalt küldött Bethgének, a latin betűs írást a teológiai gondolatok kifejtésénél gót betűk váltják fel.

A tegeli cellában születtek még Bonhoeffernek a menyasszonyához, Maria von Wedermeyerhez írt levelei, melyeket egy másik – magyarul még meg nem jelent – kötet, a *Brautbriefe Zelle 92* tartalmaz.

A kiadó

Tíz év múltán Számvetés az 1943. év küszöbén

Tíz esztendő nagy idő az ember életében. Az idő a rendelkezésünkre álló legdrágább, visszahozhatatlan javunk. Visszatekintve ezért nyugtalanít az idő elvesztegetésének gondolata. Csakugyan elvesztegettük volna az időt, ha nem éltünk, nem tapasztaltunk, nem tanultunk, nem alkottunk, nem örvendtünk, nem szenvedtünk volna emberek módjára. Elvesztegetett idő a kitöltetlen, üres idő. Ám az elmúlt éveket egyáltalán nem nevezhetjük annak. Mérhetetlenül sok mindent elveszítettünk, ám az idő nem telt hiábavalóan. Igaz, hogy a felismerések és a tapasztalatok, amelyek utólag tudatosodnak bennünk, csak elvonatkoztatások a ténylegesen megélt életből. A felejtés képessége kegyelem; a felelős élethez azonban mégis hozzátartozik az emlékezés, a leckék föllevenítése. A következő lapokon megpróbálok némileg számot vetni azzal, ami ezekben az években közös tapasztalatként és ismeretként belénk ivódott. Nem személyes élményekről kívánok szólni, nem is szisztematikusan rendezett gondolatokról, nem vitákról vagy teóriákról, hanem inkább hasonló felfogású emberek közös eredményeiről az élet dolgaival kapcsolatban. Ezeket a dolgokat csak a konkrét tapasztalat rendelte egymás mellé. Nincs bennük semmi újdonság, bizonyára a múltban is régóta ismeretesek voltak, nekünk azonban mégis új, személyes élményként adattak. Minderről egy szót sem írhatnék úgy, hogy ne a hála érzése töltsön el: hála a szellem és az élet minden – ezekben az években kipróbált és megtartott – közösségéért.

Talajtalanság

Vajon éltek-e valaha is olyan emberek, mint mi, akik a maguk jelenében ilyen bizonytalan talajon álltak; akik előtt a jelen valamennyi elérhető választási lehetősége egyaránt elviselhetetlennek, életellenesnek, értelmetlennek látszott; akik a jelen alternatíváin túl ennyire csak a múlt és a jövő dolgaiban keresték erejük forrását; s akik mégis, anélkül hogy délibábokat kergettek volna, ilyen bizakodó nyugalommal tudták várni ügyük sikerét?

Vagy inkább: érezték-e másként valaha is egy-egy nagy történelmi fordulóponthoz álló nemzedék felelősen gondolkodó tagjai, mint ahogyan mi érzünk ma – pontosan azért, mert valami igazán új volt keletkezőben, olyan új, ami a mindenkori jelen alternatíváiból nem következett?

Ki állja meg a helyét?

A gonosz nagy színhátéka minden erkölcsi fogalmat összezavart. Hagyományos erkölcsi fogalmaink világában nevelkedett ember számára egészen zavarba ejtó, hogy a gonosz a világoóság, a jó cselekedet, a történelmi szükségyszerűség és a társadalmi igazságosság mezében jelenik meg; a Bibliából ráplálkozó keresztény számára viszont ez is csak a gonosz feneketlen gonoszságát igazolja.

Nyilvánvaló az „értelmesekek” kudarca, akik a legnagyobb jóakarattal s a valóságot együgyűen félreértve azt hiszik, hogy az ereszteikeiből kifordult szerkezetet némi józan értelemmel helyre lehet billenteni. Vaksiságukban mindegyik félnek igazságot akarnak szolgáltatni, s így anélkül, hogy bármit is sikerülne véghez vinniük, szétmorzsolódnak az egymásnak csapódó hatalmak között. A világ oktalansága miatt csalódottan úgy érzik, minden igyekezet hiábavaló, s elcsüggedve félreállnak vagy tehetetlenül behódnak az erősebbnek.

Még csúfosabb minden erkölcsi *fanatizmus* bukása. A fanatikus úgy gondolja, hogy ő majd egy elv tisztaságát szembeszegezi a gonosz hatalmával. De mint a bika, csak a vörös posztót döfködi, s nem azt, aki a kezében tartja, kifárad hát, s vereséget szenved. A lényegtelen dolgok között elveszíti a fonalat, és belesétál a ravaszak csapdájába.

A *lelkiismeret* embere magányosan küszködik a döntést követelő kényserhelyzetek özönében. Miközben azonban semmi egyébre nem hagyatkozhat, mint önnön lelkiismeretének tanácsára, annyi konfliktusban kell döntenie, hogy szétdarabolódik. A gonosz annyiszor közelít hozzá az erény tetszetős, csábító álöltözetében, hogy lelkiismerete aggályossá válik, elbizonytalanodik, míglén odáig jut, hogy a jó lelkiismeret helyett elaltatott lelkiismerettel is megelégszik, vagyis hazudik önnön lelkiismeretének, hogy ne kelljen kétségbeesnie – mert akinek egyedüli támasza a lelkiismeret, az képtelen belátni, hogy a mardosó lelkiismeret egészsége-sebb és erősebb lehet a szendergő lelkiismeretnél.